

Xəyalə Mirələm qızı Mecidova

Bakı Slavyan Universiteti, dosent

hayale_gul@yahoo.com

TÜRKİYƏ ƏDƏBİYYATI TARİXÇİSİ N.S.BANARLININ TÜRK DİLİ HAQQINDA DƏYƏRLİ FİKİRLƏRİ

Xülasə

Nihad Sami Banarlı, türk dilinin gözəlliyinə və onun mədəniyyətinin əsas anlayışlarına diqqət verən yazıçılardandır. Türk dilinə qəlbdən bağlıdır. Türk dilinin incəliklərini və dil haqqında fikirlərini ən gözəl və səlis şəkildə əks etdirən əsəri, müxtəlif məqalələrdən ibarətdir. Nihad Sami Banarlı kitaba bəzən bir elm adamı kimi obyektiv və didaktik ifadələri, bəzən isə sənətkar kimi emosional ifadələri daxil edirdi.

Açar sözlər: türk dili, söz, ifadə, şeir, mətn

Valuable thoughts of the historian of Turkish literature N.S. Banarli on the Turkish language

Summary

Nihad Sami Banarli is one of the writers who pays attention to the beauty of the Turkish language and the essential concepts of its culture. He is sincerely attached to the Turkish language. The work, which most beautifully and fluently reflects the subtleties of the Turkish language and ideas about the language, consists of various articles. Nihad Sami Banarli sometimes included objective and didactic expressions as a scientist, and sometimes emotional expressions as an artist.

Giriş

Nihad Sami Banarlı'nın türkçə fikirlərini bir neçə başlıq altında araşdırmağı məqsədəuyğun hesab etdik. Türkiyə ədəbiyyatı tarixçisi Nihad Sami Banarlı'nın türk dili haqqında yazdığı "Türkçənin sirrləri" tədqiqat kitabı 1971-ci ildə çap edilmişdir. Türk dilinin gözəlliklərini, incəliklərini və ahəngindən bəhs edən məqalələr bu kitabda öz əksini tapmışdır. Hər biri ayrı-ayrı başlıq altında cəmi qırx üç məqalədən meydana gəlmişdir.

Tədqiqatçı bu kitabda izah edir ki, türkçəni sevmək və izah etmək üçün əvvəlcə Türk millətini sevmək, millətimizin tarix boyu yaratdığı hər bir əsərini sevmək lazımdır. Bu əsərdə Banarlı türk dilinin necə istifadə edildiyini və hansı ideoloji dairələr tərəfindən məhvini incə bir üslubda oxucuya çatdırırdı.

"İmperatorluq Dilləri" adlı başlıqlı yazıda Yəhya Kamala aid "Hər xalq öz iqliminin dilində danışır" cümləsi ilə başlayır. Türk dilini sevməyin və mənasının ilk öncə türk millətini sevmək və millətimizin tarix boyunca əməyi ilə ərsəyə gətirdiyi hər bir milli əsəri sevmək, başa düşmək zəruriliyi ifadə edilərək bir dilin imperatorluq dili olması üçün sahib olması zəruri olan şərtlər verilir. Yazıçı; türk dilinin də bir imperatorluq dili olduğunu qeyd edir. Türk dilinin hökm sürdüyü imperatorluq daxilində istifadə edilən və xalq tərəfindən mənimsənilən sözlərin dəyişdirilməməli olduğunu vurğulayaraq bunun bunların səhv olduğunu deyir: "Bir dilin yaranışında, xarakterində və təxəyyülündə başqa dillərdən seçilmiş sözləri milliləşdirmək gücü varsa, artıq o dili öz dilinə çevirmək, dili öz təbiətindən uzaqlaşdırmaq ancaq cəhəlin edəcəyi işdir. Həqiqət budur ki, türk milləti kimi əsrlərlə dünya səhnəsində sözünü demiş və qüdrətli bir millətin dili ancaq imperatorluq dili ola bilər. *"İmperatorluq dili"* adı verdiyi bu başlıqda adını verdiyi qavrama toxunmuş, ingilis, ərəb, latın və türk dilinin imperatorluq dili olduğunu qeyd etmişdir. Dilin hər bir millət üçün əhəmiyyətindən, mənbəsini kənardan, yad ünsürdən alan ideoloqların millətin dilini kobudlaşdırmağa yönəldiklərini vurğulamışdır. (1, 26)

Başqa bir **"Bahar və Türkçə"** adlı başlıqda bu iki sözün bir dil qanununda yan-yanə gəlməyi yeni deyil. Əsrlər öncə türk dilinin bəzi böyük idealları onları yan-yanə gətirməyi düşünülür. Fəsil kimi, təbiət kimi türk dilinin də bir bahara qovuşmasını istəyən könüllər bunu sadəcə bir arzu, bir istək olaraq saxlamayıb, bunun üzərində işləyib və müvəffəq olublar. Bunlardan biri, XV əsrin Türkünistan şairi Ali Şir Nəvaidir. Nəvainin türkçəsi və müdafiə etdiyi dil ortaq İslam mədəniyyəti çərçivəsində zəngin, gözəl səslə, təbii bir türk dilidir. Nəvai farsca şeir yazmağa etiraz edir, öz şeirlərini türk dilində yazır, amma "öztürkçə" deyilən süni bir dil haqqında düşünmürdü.

Lakin bahar və türk dilini daha aydın, daha diqqətəlayiq bir deyimlə yan-yanə gətirən böyük şair Füzulidir. Füzuli türk dilində şeir deməyin çətin olduğunu, lakin Allahın köməkliyi ilə bu çətinliyin altından qalxa biləcəyini deyirdi.

Türkçənin gözəllikləriylə söylənmiş hər söz və şeiri bir çiçək dəstəsinə bənzədən Banarlı, Füzulinin Leyla və Məcnununu bu çiçəklərdən biri olaraq qiymətləndirir. (1, 44)

"Gözəl evin hekayəsi" adlı başlıqda isə "ev" sözünün türk dili üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu açıqlayır. Çünki, türkün həyatında və mədəniyyətində çox əhəmiyyətli bir yeri var. Orijinal "ev" sözünün əslində "b" hərfi var. Bu hərf bir çox dildə ev simvolunu bildirir. Dilimizdə b-v dəyişikliyi ilə "eb" sözü "ev"ə çevrildi. Türk dili imperial bir dil olduğuna görə, əsl türk sözü olaraq qəbul edilən bir çox sözün əslində xarici mənşəli olduğunu görürük. Nəticədə bu söz əsl türk dilində olmasa da, bizimdir. Bizim əleyhimizə olan şəxslərin işlərinə icazə verilməsi və İkinci Dünya Müharibəsindən sonra davam edən çirkin dil siyasəti olmasaydı, indi türk dili və sivilizasiyası daha çox inkişaf edərdi.

"Könül sözü haqqında" başlıqda türk dili çox köhnəlmiş sözlərin yerinə daha mükəmməllərini tapdıqca köhnələrindən istifadə etmir və yeni mükəmməl sözlərdən istifadə edir. Dəyişməyən yeganə şey gələn sözlərin mükəmməliyi. Bu köhnə sözlərdən biri də könül sözüdür. Əslən "kön-kül" olan söz zaman keçdikcə könül olaraq istifadə edilmişdir. Bir ahəng və melodiya qazanmışdır. *"alçaklık"* (əcləflıq, ləyaqətsizlik) pis mənada işlənən bir sözdür. Buna baxmayaraq, xalqımız bu sözü könül sözü ilə birləşdirib *"alçak gönül"* (təvazökarlıq) kimi çox xoş mənəni ifadə edən kəlimə əldə etməyə müvəffəq olmuşdur. Xarici dillərdə bu mənəni ifadə edən bir çox söz olmağına rəğmən türk xalqı bu kəlimədən imtina etməyib.

O dövrlər türk dilinin ən qaranlıq dövrlərindən biridir. Yunus Əmrənin ədəbi türk dilində söylədiyi ağılar türk dili üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Yunus Əmrə o dövrdə türk dilinin Anadolu ləhcəsində olmayan bir melodiya əlavə etmişdir. Dinin Sufi ədəbiyyatın ərəbcə və farsca sözləri, terminləri Yunusun istifadə etməsiylə türk dilində olan ifadələrə çevrilmişdir. Ağılarının tilsimli sözlərini türk xalqının canlı dilindən bəstələmiş və söz ixtira etməyi belə vacib saymamışdır. Tapa bilmədiklərini ərəb və fars dilindən götürmüşdür, ancaq elə bir tərzdə istifadə etmişdir ki, sözlər sanki uzun müddətdir türk dilində olan

ifadələrdir. İslam sivilizasiyasına türk millətinin hakim olduğu əsrlərdə ən üstün mövqeyinə qovuşarkən fəth etdiyi kəlimələr də var. Yanlış və təhrif olunmuş bir dil olduğunu fikirləşənlərin görə bilmədiyi həqiqət də budur. Yunus Əmrə - türk dilinin Anadolu ləhcəsində demək olar ki, uzun hecanı istifadə edən ilk şairdir. Türk dilinə əruz vəzninin gətirilməsinin yenə Yunus Əmrə tərəfindən olduğu bilinir. (1, 56)

Nihad Sami Banarlı kitabın "**Bir dil konfransı**" hissəsində bir Osmanlı diplomatının başına gələn hadisənin epizodu ilə başlayır. Diplomatomuzun iştirak etdiyi bir məclisdə "*dövrün ən güclü dövləti*" sualı verildəndə diplomatımızın verdiyi cavab-Osmanlı İmperiyası olur. Bu cavaba Çox təəccüblənən və sualın sahibi olan diplomata Osmanlı diplomatı zəka dolu bir cavab verir:

"Siz onu kənardan, biz içəridən sökməyə çalışarkən o hələ də dayanır. "Diplomatımız Fuad Paşanın bu xoş cavabı bizə bir həqiqəti xatırladır. Çünki ölkəni həm xaricdən, həm də daxildən məhv etmək istəyənlər Avropa dövlətləridir. Bu fəaliyyətlər günümüzdə də davam edir. Yer üzündəki ən gözəl dil Türk dilidir. Bizim Ən vacib vəzifəmiz xalqın istifadə etdiyi ən gözəl sözləri seçərək uydurma söz olmadan dilimizi gələcək nəsillərə çatdırmaqdır. Xüsusilə Türk dili həmişə musiqi ilə bir-birinə qarışmışdır. Ozanlarımız şerlərini qopuzun müşayiəti ilə oxumuşlar. Şerlərimiz bilavasitə dilimiz həmişə musiqi ilə bərabər olmuşdur.(1, 76)

"**Uzun Heca**" başlıqlı məqalədə Keçmişdə iqlim və coğrafiyanın təsiri ilə türklər daha asan başa düşülmək üçün az və ya bir hecadan ibarət sözlərdən istifadə etmişlər. Uzun hecalar ərəb, fars, yunan və latın dillərində mövcuddur. Bu dillərin danışıldığı torpaqlarda imperiyalar quran Türk milləti uzun hecanı çox sevmiş, onu bizə uyğunlaşdırmış və artıq özəlləşdirmişdir. Atalarımızın bizə ötürdüyü ən vacib iki şey Türk vətəni və Türk dilidir. Bu millətin övladları bu gözəl türkcəyə düşmənlər ola bilməzlər. (1, 89)

"**Türk dilini araşdıranlar**" hissəsində avropalı dil alimləri də türk dilini araşdırıb, həqiqi türk dilini tapmağa çalışırlar. Apardıqları araşdırmalar nəticəsində həqiqi türk dilinin 40-50 il əvvəl mövcud olduğunu, hal-hazırda bu dilin yoxa çıxdığını deyirlər. İstanbul türkcəsi bütün türk millətinin ümumi zövqü və əsəridir. Ona sahib çıxmalı və doğru bir şəkildə yaşamalıyıq.

"**Fəth olunmuş torpaqlar kimi**" başlığında "*alay*" sözü dilimizə Bizans ordu təşkilatındakı "*allagion*" "sözündən keçdiyini qeyd etmişdir. Hansı dildən olmasına baxmayaraq bu gün türkcəliyindən şübhə edilməyəcək qədər türk dilinin ahəng və yüksək zəkasına bürünmüşdür. İlk vaxtlar bir hərbi termin olan bu söz qısa vaxtda millətimizə ona bir çox məna vermişdir.

"**Ən böyük qəflət**" də N.S.Banarlı "dillərin türk dilindən yarandığını, bir çox millətin əslində türk olduğu şəklində dil və tarix səhvləri zaman keçdikcə bunun əksini öyrənən uşaqların millətimizə olan etimadını sarsıtdığını" qeyd etmişdir.(2, 74)

"**Dil və ədəbiyyat dərslərimiz**" başlıqlı məqalədə dil və ədəbiyyat dərslərimizə olan bəzi tənqidlərin səbəbi solçu ideologiyasına qoşan və qoşulan müəllimlərdir.

Əslində bu dərslər türk ədəbiyyatı və türk ədəbiyyatı tarixinin öyrədilməsi üçündür. Bir çox ədəbiyyat müəllimləri bunu həyata keçirsə də dəstək görmürlər. Bir millətin istifadə etdiyi sözlər üzərində şübhə oymaq uşaqlarımızın türk dilinə olan etibarını sarsıdır.(2, 125)

"**Üç dilin sözləri**" başlıqlı məqalədə Türk dilimiz Osmanlı imperatorluğu dövründə fars dili, ərəb dili və türk dili kimi üç böyük dildən kifayət qədər faydalanmışdır. Dədə Qorqud hekayələri, Qaracaoğlu...dilimizin söz xəzinəsinin genişliyini göstərən ən önəmli mənbələrdir. Türk dili söz müxtəlifliyi baxımından çox zəngin bir dildir. (1, 189)

"**Ata, Hoca, Müəllim**" başlıqlı məqalədə böyük türk millətində hamının sevdiyi, saydığı və inandığı insanlar müəllim adlandırıldı. Müəllimlər xalq tərəfindən böyük hörmətlə qarşılandı. "*ata*" sözü türk cəmiyyətində ata, bilikli şəxs və baba kimi bir çox mənaya da rast gəlməmişdir. Alimlərimizi müəllim adlandıran xalqımız indi müəllim kimi bir söz işlətməyə çalışır. Ancaq bütün bu səylərə baxmayaraq, öyrənənlər yenə də müəllimlərə "*müəllim*" olaraq zərbə vurdular.

"**DİL Mühəribələri**" başlıqlı məqalədə dillərin səsləri və memarları milli hala gəlir və belə qalır. Xarici sözlər dilimizə istəsək də, istəməsək də daxil olur. Bu yeni və gələn sözləri türkcəyə tərcümə edib xalqımıza necə kömək edəcəyimizi bilməliyik.(1, 230)

"**Elif...Gül... Ankara..**" başlıqlı məqalədə sözlər canlı varlıqlardır. Onlar doğulur, yaşayır, inkişaf edir və ölürlər. Yer, məktub və obyekt adları da yaxşı nümunələrdir.

"**Sultan Abdülhamid Türk dili**" başlıqlı məqalədə Osmanlı hökmdar ailəsi quruluşdan həm dövlət işlərində, həm də xalq dilində bir türkçü idi; Türkcə danışdılar, Türk yaşadılar, Türk yaşadılar. Digər torpaqların fəthi ilə türkümləşməyə o torpaqlara apardıqlar. Osmanlı sultanları və şairləri əsərlərini türk dilində verdilər.

Bilinənlərin əksinə olaraq, Sultan Abdülhamid türk dilində danışmağa və yazmağa təşviq etdi. Ərəb və fars sözlərindən istifadə etməməyi tövsiyə etdi; rəsmi olaraq ilk dəfə bir milli dil hərəkətinə başlamışdır.

Nəticə

Beləliklə, N.S.Banarlı öz möhtəşəm əsəriylə Osmanlı İmperiyasının dağılmasını və parçalandığını ön plana çəkdi. Bütün aspektlərdə daxili və xarici təhdidlərlə qarşılaşmalı olan Osmanlı İmperiyasının çətin dövrlərini izah etdi. Belə vəziyyətlərdən ən çox təsirlənən sözsüz ki, dil və dil vahidləri olduğunu qeyd etdi. Sözlər dəyişdirildi və sözlər zövq və harmoniya olmadan anlaşılmaz sözlər kimi icad edildi. Türk xalqı yaxşı sözləri köhnə sözlərlə əvəz etdi. Halbuki, köhnə sözlərin ən yaxşıları atılmamış, günümüzə qədər qalmışdır.

Ədəbiyyat

1. Nihad Sami Banarlı, Türkçenin Sırları,.58. Baskı, İstanbul : 2020, s.:285
2. Nihad Sami Banarlı, Kültür köprüsü 1. Baskı, İstanbul : 2006, s.:304
3. Nihad Sami Banarlı, Şiir ve edebiyat sohbetleri-1, 2. Baskı, İstanbul : 2008, s.:303
4. Rıfat A., Türk Şiirinde Türkçenin Estetiği, Bizim Külliye, Üç Aylık Kültür Sanat Dergisi, Aralık-Ocak-Şubat, Sayı:31. :2007